

УДК 94 (477) (092)

DOI: 10.31651/2076-5908-2024-1-82-91

Михайло НЕСТЕРЕНКО

*аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8190-3665>
e-mail: nesterenko.michael1@gmail.com*

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ДЗЕРКАЛІ ЮВІЛЕЙНИХ ПУБЛІКАЦІЙ 1916 РОКУ

Анотація. *Мета дослідження* полягає у з'ясуванні особливостей осмислення сучасниками М. Грушевського його суспільно-політичної діяльності в контексті відзначення півстолітнього ювілею вченого. **Методологія дослідження** передбачає використання принципів (об'єктивності, історизму і системності), та загальнонаукових (історичний, логічний, узагальнення, аналізу і синтезу) і спеціально-історичних (генетичний, порівняльний, типологічний, психологічний та ін.) методів історіографічного дослідження. **Наукова новизна** статті полягає у дослідженні малознаної проблеми ставлення сучасників до різних аспектів суспільно-політичної діяльності М. Грушевського в контексті відзначення його п'ятдесятилітнього ювілею. **Висновки.** У підсумку зазначено, що півстолітній ювілей М. Грушевського став помітною подією українського інтелектуального життя. Незважаючи на роз'єднаність кордонами воюючих держав, українці виявилися солідарними в осмисленні феноменальності національного служіння одного зі своїх лідерів. Таким чином уродина дата визначеного вченого стала важливим чинником всеукраїнської духовної соборності, якій він присвятив свою творчу енергію наприкінці XIX – на початку XX ст. Важливим відзначення ювілею було й для усвідомлення сучасниками різноплановості громадського служіння М. Грушевського. Оглядачі довели, що не тільки публіцистична і популяризаційна активність історика, але і його наукова, організаційна та видавнича праця мали потужний суспільний резонанс, адже були спрямовані на модернізацію всіх сторін життя співвітчизників. Відтак уперше в літературі було вказано на провідну роль ученого як публічного інтелектуала в загальноукраїнському русі того часу. Такий лідерський статус було закріплено символічним включенням М. Грушевського до національного Пантеону обабіч Т. Шевченка та М. Драгоманова. Цим було створено передумови для появи у публіцистиці революційної доби образу «батька Грушевського».

Ключові слова: М. Грушевський, суспільно-політична діяльність, півстолітній ювілей, українська історіографія, реценція.

Mykhailo NESTERENKO

*Postgraduate Student of the World History and Special Historical Disciplines Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8190-3665>
e-mail: nesterenko.michael1@gmail.com*

SOCIO-POLITICAL ACTIVITY OF MYKHAILO HRUSHEVSKY IN THE MIRROR OF ANNIVERSARY PUBLICATIONS OF 1916

Abstract. *The purpose* of the research is to find out the peculiarities of M. Hrushevsky's contemporaries' understanding of his social and political activities in the context of celebrating the scientist's half-century anniversary. **The research methodology** involves the use of principles (objectivity, historicism, and systematicity), general scientific (historical, logical, generalization, analysis, and synthesis) and special-historical (genetic, comparative, typological, psychological, etc.) methods of historiographical research. **The scientific novelty** of the article consists in the study of the little-known problem of the attitude of contemporaries to various aspects of M. Hrushevsky's social and political activity in the context of celebrating his fiftieth anniversary. **Conclusions.** In the end, it was noted that the half-century anniversary of M. Hrushevsky became a notable event of Ukrainian intellectual life. Despite being separated by the borders of the warring states, Ukrainians were united in understanding the phenomenal national service of one of their leaders. Thus, the date of birth of the outstanding

scientist became an important factor in the all-Ukrainian spiritual unity, to which he devoted his creative energy at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. The commemoration of the anniversary was also important for contemporaries to realize the versatility of M. Hrushevsky's public service. Observers proved that not only the journalistic and popularizing activity of the historian but also his scientific, organizational and publishing work had a powerful social resonance because they were aimed at modernizing all aspects of the lives of his compatriots. Therefore, for the first time in the literature, the leading role of the scientist as a public intellectual in the all-Ukrainian movement of that time was pointed out. This leadership status was confirmed by the symbolic inclusion of M. Hrushevsky into the national Pantheon alongside T. Shevchenko and M. Drahomanov. This created the prerequisites for the appearance of the image of "Hrushevsky-father" in the journalism of the revolutionary era.

Key words: *M. Hrushevsky, socio-political activity, half-century anniversary, Ukrainian historiography, reception.*

Постановка проблеми. Проблема рецепції різнопланової спадщини Михайла Грушевського – один із потужних історіографічних трендів сучасної української історіографії. Така увага зумовлена вповні слушним переконанням, що лише за умов врахування породжених діяльністю Великого Українця дискусій ми зможемо зрозуміти масштабність його національного чину. При цьому в рецептивній грушевськіані виразно домінують наукознавчі сюжети, що є зрозумілим з огляду на феноменальність внеску автора «Історії України-Руси» в процес модернізації багатьох напрямків нашої соціогуманітаристики. Втім, за такого переважання інтенсивність осмислення громадсько-політичного служіння М. Грушевського в публічному просторі першої третини ХХ ст. вочевидь не відповідає ані його вагомості в інтелектуальній біографії вченого, ані потребі збалансованої реконструкції рецепції його національного феномену. Тож на часі самостійні студії широкого спектру проблематики прижиттєвої громадсько-політичної грушевськіани. Актуалізуючи це питання, нижче реконструюємо бачення сучасниками М. Грушевського його суспільного чину, яке знайшло відбиття у публікаціях з нагоди півстолітнього ювілею вченого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як уже мовилося, рецептивна проблематика є доволі популярною в сучасному грушевськознавстві. Найбільш інтенсивно її розробляє дрогобицький історіограф В. Тельвак, фокусуючись у низці монографій [1–2] та статей [3–15] на дискусіях, що їх породила інтелектуальна спадщина автора «Історії України-Руси». Чимало на тему обговорення суспільно-політичної діяльності М. Грушевського на підросійських теренах писала київська дослідниця С. Панькова [16]. Найбільш актуальне звернення до прижиттєвої рецепції історіографічної спадщини М. Грушевського належить маріупольській історикині Н. Романцовій [17]. Втім, згадані й інші дослідники не ставили собі за завдання спеціальне комплексне опрацювання суспільно-політичної грушевськіани. Цим і зумовлено актуальність теми нашого дослідження.

Метою статті є з'ясування особливостей осмислення сучасниками М. Грушевського його суспільно-політичної діяльності в контексті відзначення півстолітнього ювілею вченого.

Виклад основного матеріалу. Свій півстолітній ювілей М. Грушевський зустрів у ролі царського в'язня. Як відомо, по поверненню до Києва наприкінці листопада 1914 р. учений був заарештований і після нетривалого слідства у позасудовому порядку засланий до російської глибинки – міста Сибірьск. Відтоді його приятелі в російських академічних колах розпочали акцію за полегшення умов заслання та створення львівському професору можливості наукової праці. Відтак їм вдалося добитися переведення вченого до університетської Казані, а згодом – у серпні 1916 р. і до другої російської столиці – Москви [18, с. 260–270; 19, с. 258–265]. Тож полудень свого віку автор «Історії України-Руси» зустрів саме там. Попри те, що самому М. Грушевському було не до відзначень, його колеги з національно-демократичного табору обрали іменинну дату історика за привід нагадати роз'єднаній кордонами воюючих країн українській громаді вагомість обстоювання національних постулатів крізь призму громадського служіння одного з чільних її представників.

Незважаючи на військову цензуру, що рішуче забороняла будь-які згадки про українське громадське і культурне життя, московська редакція журналу «Украинская жизнь», що її співробітником у той час був львівський професор, присвятила його урочинній даті окремий грудневий випуск пресодруку. З огляду на його популярність, це число також згодом вийшло окремим випуском. За задумом видавців, у ньому мало бути піддано всебічному аналізу національне служіння М. Грушевського за головними напрямками його діяльності – наукова, публіцистична та громадська. Головний редактор часопису О. Саліковський у передмові до тематичного випуску так змальовував універсальність національного служіння ювіляра: «В особі Михайла Сергійовича ми маємо не лише значного вченого з великим ім'ям, але й настільки ж видатного суспільного діяча і талановитого, невтомного журналіста. У всіх галузях служіння українству, де проявилася різнобічна діяльність М. Грушевського, йому належать цілком виняткові та незабутні заслуги» [20, с. 15].

У цій збірці суспільно-політичну діяльність М. Грушевського під псевдонімом О. Білоусенко ретельно проаналізував його товариш ще зі студентських часів, знаний діяч української громади у Петербурзі О. Лотоцький. У нарисі під промовистою назвою «На громадянському посту. М. Грушевський як громадський діяч» він простежив процес становлення й еволюцію старшого приятеля як публічного інтелектуала. Вже на початку свого нарису автор окреслив ідейну канву всієї розвідки: «Життя цього діяча заслуговує на увагу само по собі, оскільки воно густо наповнене громадською справою; сама особистість його є рідкісним взірцем високого ідейного натхнення, непохитної енергії і впертої праці в досягненні усвідомленої і раз визначеної собі мети» [21, с. 109].

Завдяки цій незвично потужній енергійності, твердить О. Лотоцький, його товариш зміг подолати неприхильні для національного самоусвідомлення обставини життя та впевнено йти шляхом послідовного служіння своєму знедоленому народові. При цьому цілком виправдано автор найбільше уваги приділяє львівській добі життя ювіляра. О. Лотоцький уперше в історіографії підсумував потужне національно-освідомлююче значення праці М. Грушевського як голови НТШ та УНТ. На його слушну думку, поряд із науковими результатами, ця діяльність мала не менш вагомих соборницький та культурно-популяризаторський ефект. Потужне громадське навантаження, аргументовано переконує автор, має й суто академічна праця львівського професора. У підсумку, твердить О. Лотоцький, «ідейні основи українського національного руху в результаті його діяльності здобули твердий науковий ґрунт й отримали нові, ширші обрії» [21, с. 113]. Цією важливою працею, наголошує публіцист, М. Грушевський послідовно продовжував національно-освідомлюючу місію свого визначного попередника М. Драгоманова.

Поглиблюючи свої тези про непересічність громадського служіння М. Грушевського, його колега демонструє перед читачем участь професора у багатьох громадських акціях, що відбувалися по обидві сторони Збруча. Так, твердить він, вагомою була позиція історика при змаганні за створення у Львові українського університету. Не менш значущими, переконує О. Лотоцький, були і його зусилля з організації української національної школи на Наддністрянщині, а після 1906 р. і на підросійських землях. Виразним громадським змістом було позначено і науково-популярну, видавничу та публіцистичну діяльність львівського професора з обох боків Збруча, що мала тривалий «будительський» вплив на його співвітчизників. «Як бачимо, – підкреслив О. Лотоцький, – жодна зі сторін культурно-національного життя рідного народу не була чужою нашому вченому-громадянинові» [21, с. 115].

Поряд із громадською діяльністю ювіляра, якої вже на початку ХХ ст. торкалися його попередники, О. Лотоцький уперше комплексно зосередився на участі львівського професора у суто політичних проектах. Так, він всебічно розкрив мотивацію М. Грушевського в створенні Національно-демократичної партії та розбудові її ідейних засад. Також автор уперше вказав на закономірність конфлікту вченого з очільниками галицької політики, які так і не позбулися партикулярних поглядів і повернулися до закулісних гешефтів з поляками. Тим самим О. Лотоцький підвів читача до з'ясування обставин голосної критики лідерами НДП свого колишнього партнера. Уперше в літературі він вказав на неприглядність їхньої боротьби з М. Грушевським і відзначив факт

використання цього протистояння польськими очільниками краю для послаблення впливу українців у Галичині напередодні Першої світової війни. За іронією долі, влучно зауважив автор нарису, на початку ХХ ст. похід проти М. Грушевського почали і російські чорносотенці, закидаючи йому намагання розвалити «єдину і неделиму». Всі ці нагінки та переслідування, слушно відзначив О. Лотоцький, лише засвідчили лідерське становище ювіляра в українському громадському русі [21, с. 113].

До суспільно-політичного служіння ювіляра зверталися й автори інших статей тематичного випуску «Украинской жизни». Знаний журналіст і літературознавець С. Єфремов відтворив перед сучасниками політематичність громадських виступів львівського професора у нарисі «На сторожі національної гідності. До характеристики публіцистичної діяльності проф. М. С. Грушевського» [22]. Агестувавши львівського колегу «публіцистом-митцем» і «публіцистом-соціологом», автор найповніше у тогочасній літературі відтворив вплив його громадських дописів на українську громаду з обох боків збручанського кордону. С. Єфремов звернув увагу на ту обставину, що його старший колега вже від молодих років цікавився белетристикою, але робив це принагідно, відпочиваючи від наукових пошуків. І лише події першої російської революції підштовхнули його до зміни всієї попередньої діяльності: усвідомлюючи унікальність моменту для національно-культурного освідомлення наддніпрянців, М. Грушевський стає полум'яним трибуном [22, с. 122].

Далі автор ретельно, з розлогим цитуванням, проаналізував проблематику найбільш резонансних публіцистичних текстів М. Грушевського, доречно змалювавши суспільно-політичний контекст їхньої появи. За аргументованими спостереженнями С. Єфремова, визначний історик сказав своє вагоме слово практично з усіх пекучих питань, що стояли на порядку денному розбудженого російською революцією українства. При цьому найбільш активно, із залученням своїх небуденних історичних знань, львівський професор обстоював культурні й громадянські права наддніпрянців – необхідність україномовної школи, вільний розвиток національної культури, автономний статус у російській державі. Натомість всьому поділеному народу, з'ясував публіцист, М. Грушевський адресує іншу максиму – всеукраїнської соборності. В її узаasadненні, твердить С. Єфремов, його старший колега виявився у всьому блиску свого публіцистичного таланту. Звісно, підсумував автор, змалювана активність М. Грушевського з обстоювання прав українців відібрала час від його суто наукових проєктів. Але ця жертва, на його слушне переконання, була свідомим вибором визначного вченого, оскільки «бувають навіть моменти, коли, можливо, почесніше робити історію, а не писати її» [22, с. 124].

Поряд із О. Лотоцьким і С. Єфремовим, до громадського виміру національного служіння М. Грушевського звернувся у своєму аналізі історіографічної праці ювіляра М. Василенко [23]. Тривалий час стежачи за науковою діяльністю львівського колеги, він виправдано акцентував її національно-освідомлюючий і культурно-просвітницький вплив на освічені верстви українського громадянства. Особливо вагомими при цьому М. Василенко назвав концептуальні студії автора «Історії України-Руси», що фокусувалися на «відросійщенні» історичного світогляду широких кіл українства. Відтак, твердить він, тези М. Грушевського про самобутність української історії й унікальність нашого культурного типу проникали в свідомість земляків через численні науково-популярні праці, готуючи відповідний ґрунт для засвоєння більш серйозних суспільно-політичних гасел. Підсумовуючи громадський вектор академічної діяльності ювіляра, М. Василенко насамкінець зазначив: «Крім наукового, праця проф. Грушевського має ще й велике національне значення. Відродження всіх слов'янських народностей починалося або зміцнювалось із появою їхньої наукової історії народною мовою. Такої історії не мав український нарід до появи «Історії» проф. Грушевського. Поява її – факт великої ваги в житті цього народу» [23, с. 108].

Ще більш розлого громадську діяльність ювіляра аналізували наддністрянські українці. Чолові часописи Австро-Угорщини у день півстоліття М. Грушевського вийшли з присвяченими йому передовицями, автори яких намагалися цілісно представити національно-культурне служіння колишнього професора Львівського університету. Найавторитетніша галицька газета «Діло», з якої почався шлях тоді ще тифліського

гімназиста в українську громадську публіцистику [24], вшанувала уродинну дату свого довголітнього співробітника дописом «Ювілей історика України». В ньому анонімний автор стисло змалював формування ювіляра як українця та докладніше зупинився на його різноплановій громадській активності: читанні просвітницьких лекцій для широкої аудиторії, інтенсивній роботі в численних культурно-наукових товариствах, масштабній видавничій праці, написанні популярних історичних студій тощо. Ця небуденна національно-освідомлююча діяльність, підносилося в нарисі, вирішальним чином вплинула на пробудження українського народу, озброївши його необхідними знаннями та надавши вивірені орієнтири для подальшого поступу [25]. Попри неприглядні умови життя ювіляра на засланні, редакція «Діла» поінформувала свого читача, що він продовжує свою невсипушу працю для громади.

На національному служінні М. Грушевського сфокусувався у своєму привітальному нарисі й інший галицький часопис – «Українське слово». Його редакція подібно до «Діла» окреслила масштабність й інтенсивність науково-організаційної, ідейно-політичної і популяризаторської діяльності вченого на благо порізаних кордонами співвітчизників. Ця праця виявилася надзвичайно запитаною широкими масами, вказував анонімний автор, адже мала наслідком стрімку модернізацію самосвідомості українців [26]. Ефективність цієї праці, йшлося у нарисі, «оцінили» й вороги українства, заарештувавши і заславши М. Грушевського до російської глибинки. Незважаючи на загрози своєму життю та свободі, наголошував часопис, ювіляр не склав рук і надалі працює для справи культурно-національного освідомлення. Цією інформацією редакція пресодруку вочевидь хотіла вселити в зневіреного тривалими воєнними негараздами читача віру в те, що завжди слід віднаходити можливості для громадської праці. «За те все, що Михайло Грушевський дав Україні, за його працю яко вченого ідеолога й громадського діяча, – підсумовувало «Українське слово», – велика йому дяка від усіх дітей України, хоча б стояли вони в иньшому від нього політичному таборі. Все що ясне, світле, благородне й чесно думає на Україні шанує, почитає та вітає сьогодні великого вчителя – Михайла Грушевського» [26, с. 2].

Та найбільше уваги серед австро-угорських видань півстоліття московського бранця присвятила редакція «Вісника СВУ», відвівши висвітленню цієї події окреме грудневе число часопису, прикрашене фото вченого. Таку увагу можна пояснити як фактом присутності в СВУ багатьох колишніх львівських учнів М. Грушевського, так і обставинами широкого використання діячами організації історико-популярних текстів історика для проведення пропагандистської роботи – і серед українців, і серед європейців шляхом реалізації перекладних видань. У згаданому числі «Вісника СВУ» низка публікацій фокусувалися саме на суспільно-політичній праці ювіляра.

Так, вже у редакційній передовиці М. Грушевський був атестований «духовним провідником та ідеологом визволення України», «великим учителем нації», який гідно продовжував освідомлюючу справу діячів Кирило-Мефодіївського товариства та М. Драгоманова. Редактори «Вісника СВУ» в суперлятивних охарактеризували наукову, педагогічну й організаційну працю М. Грушевського. Торкнулися автори передмови й особливостей громадської діяльності ювіляра, слушно відзначивши, що не будучи професійним політиком, він мав надзвичайний вплив на всі сфери життя громади своєю аргументованою й історично узasadненою публіцистикою.

Інші дописи грудневого числа «Вісника СВУ» тією чи іншою мірою торкалися феномену М. Грушевського як публічного інтелектуала. Так, в наступному редакційному дописі «Професор Михайло Грушевський (з приводу 50-ліття уродин)», подібно до вищезгаданої статті, акцент було зроблено на громадському служінні ювіляра [27]. Йшлося про те, що як наукова й організаційна, так і видавнича і популяризаторська активність М. Грушевського мали на меті національне освідомлення та культурне дозрівання широких верств рідного народу. В нарисі було також піднято й питання політичної діяльності львівського професора. Зі знанням справи автор допису наголосив, що бажання М. Грушевського прислужитися громаді привело його до лав новопосталої Національно-демократичної партії, в якій він виступив речником широкої демократизації суспільного життя й ідеологом загальноукраїнської соборності. На особливу увагу дослідників

заслугове твердження автора статті, що М. Грушевський вийшов з лав партії в 1908 р., оскільки і по сьогодні питання його формального членства в НДП є відкритим.

Надалі, йдеться у нарисі, львівський професор став незалежним і критичним обсерватором українського громадсько-політичного життя, комунікуючи зі співгромадянами за посередництвом створеного ним «Літературно-наукового вісника». Поряд із цим, після цензурних послаблень внаслідок російської революції, М. Грушевський розгортає інтенсивну науково-популярну і лекційну діяльність, маючи на меті модернізацію національної свідомості наддніпрянців. Відтак, визначний історик перетворився на одного з найбільш впливових українських публічних інтелектуалів, чий голос набув чималої авторитетності по обидва боки збручанського кордону. На жаль, йдеться у статті, ця інтенсивна «будительська» праця перетворила львівського професора на ворога російської та польської шовіністичної преси, яка невтомно продовжує боротися з істориком і в роки світової війни. «Та всі сі напасти, – підлі й нікчемні, – як не похитнули нашого ювілята в його велетенській праці на користь рідного народу, – підсумовується у нарисі, – так і не похитнули й не похитнуть нас, дітей сього народу, в нашій щирій і глибокій пошані до славнозвісного нашого діяча, в нашій безмірній вдяці за його невмирущі заслуги» [27, с. 85].

Громадський резонанс академічної праці ювіляра у статті «Історія України проф. Грушевського» підніс його колишній студент і давній співробітник по НТШ В. Дорошенко. Він слушно вказав, що змагання львівського професора за самобутність українського історичного процесу та унікальність нашої культури були спопуляризовані у багатьох його студіях для широких кіл читачів і відтак стали набутком громадськості. Вони поступово прищеплювали їй почуття національної гідності та віру в те, що історія неодмінно подарує черговий шанс для повернення заграбованої сусідами державної незалежності. «Сими працями, – підкреслив В. Дорошенко, – довершив Грушевський великого діла. Він саме дав у них те, чого нам недоставало, – дав повну, наукову та з українського погляду історію рідного краю й народу, написану з глибоким знанням і великою любовю. Сим він незвичайно підніс нашу самосвідомість і дав нам дорогоцінний Палладій в нашім розвитку, могутню підойму для нашого національного поступу» [28, с. 80].

Відзначимо, що вищезгадані статті «Вісника СВУ» при зверненні до суспільно-політичної праці М. Грушевського оминали факт розриву ювіляра з провідниками галицької політики в 1913 р. Тому непоінформований читач міг винести хибне переконання про цілковиту гармонію взаємин львівського професора з наддністрянськими лідерами думок. Тож редакція часопису вирішила висвітлити і цей факт його суспільно-політичної біографії. За цю непросту справу взявся один із найближчих вихованців автора «Історії України-Руси» М. Кордуба, що від початку ХХ ст. працював у Чернівцях і тому не був занурений у протистояння львівських українців [29–30]. Таку делікатну тему він вирішив обговорити, звертаючись до збірки «Наша політика», яка стала формальним приводом для з'ясування взаємин між лідерами НДП та М. Грушевським [31].

Стисло реферує вчителів статті зі згаданої збірки, М. Кордуба цілком поділяє його розуміння хиб галицької політики. Ними, вказує чернівецький інтелектуал, були нестача принциповості у втіленні програмних постулатів, закулісовий недемократичний шлях реалізації політичних рішень, обмін важливих національних вимог на дрібні подачки від польських володарів галицьких теренів, невміння використати рідкісні нагоди для досягнення своїх цілей, домінування партійних інтересів над загальнонародними тощо. Разом із тим, М. Кордуба відзначив і ті закиди вчителя, де емоційність брала верх над справедливістю. Так, він заперечує легковаження М. Грушевським економічних здобутків галицьких провідників, як і відкидає нетактовні оцінки галицького менталітету. Разом із тим, вперше звертає увагу чернівецький учений, слушність вчительової діагностики вад української галицької політики довели саме події Першої світової війни. Адже польські діячі вкотре порушили всі попередні домовленості і відверто заговорили про інкорпорацію східногалицьких теренів до відновленої держави. «Приходиться просто подивляти ту геніальну інтуїцію автора, яка йому дозволила вже перед шістьма роками немов передчути ту катастрофу, яка тепер постигла нашу політику, – висновує М. Кордуба. – Бувають виїмкові книжки, які з часом не тільки нічого не втрачають зі своєї інтересності, а противно все

більше стають актуальними. До таких книжок причислюємо «Нашу політику» Грушевського. Читаючи її, мається враження, що автор списував свої уваги не в роках 1908–1910, а в падолисті 1916 р. – і вона стає «откровенієм» [31, с. 787].

Запропонована галицькими періодичними виданнями модель інтерпретації суспільно-політичної праці М. Грушевського була спопуляризована авторами ювілейних дописів, що з'явилися на шпальтах таборової преси. Її здебільшого також редагували львівські вихованці львівського професора, що були свідками невтомності його національно-освідомлюючого служіння. Так, в жовтневому числі «Розваги» Д. Піддубний під псевдонімом Д. Гаркуша зосередився саме на висвітленні масштабності втілюваної М. Грушевським програми модернізації всіх сторін українського життя. «В його особі, – вказував автор, – російська й галицька Україна бачать силу свого національного єднання. Всеукраїнське єднання – це найлюбіща ідея М. Грушевського, його твори перейняті такою ідеєю, а кожний твір так і цвіте все новими ілюстраціями та доказами» [32, с. 91]. Аналізуючи наукову спадщину московського бранця, автор наголосив, що в ній українці одержали документальну підставу для своєї боротьби за національне визволення. Традиційно поінформували піддавстрійських українців про непросте засланицьке життя ювіляра, Д. Піддубний зауважив, що попри особисті негаразди, «М. Грушевський не дає собі спочинку й без перестанку працює й тепер, дописуючи до російських часописей. Як гідний син України він з погордою несе тяжкий свій хрест не за що лише, як за рідний край. [...] Та якби воно не було, ми в сі роковини не можемо оминати, не згадавши теплим словом великого борця за Україну, що карається за змагання до вільного й самостійного життя українського народу» [32, с. 93].

«Великим Оборонцем України» атестували ювіляра полонені наддніпрянці в таборі у Вецлярі на сторінках свого часопису «Просвітній листок». Вказавши на органічну пов'язаність академічного та суспільного служіння М. Грушевського, видання переконливо змалювало його чоловічим ідеологом української соборності [33]. У подібному дусі про визначного історика писали і українські полонені з табору в Зальцведелі. На сторінках свого пресодруку «Вільне слово» вони також піднесли масштабність і ефективність національно-освідомлюючої праці М. Грушевського. Її метою, йшлося у часописі, була культурна і політична єдність розділених кордонами українців [34].

Висновки. У підсумку відзначимо, що півстолітній ювілей М. Грушевського став помітною подією українського інтелектуального життя. Незважаючи на роз'єднаність кордонами воюючих держав, українці виявилися солідарними в осмисленні феноменальності національного служіння одного зі своїх лідерів. Таким чином уродинна дата визначного вченого стала важливим чинником всеукраїнської духовної соборності, якій він присвятив свою творчу енергію наприкінці XIX – на початку XX ст. Важливим відзначенням ювілею було й для усвідомлення сучасниками різноплановості громадського служіння М. Грушевського. Оглядачі довели, що не тільки публіцистична і популяризаційна активність історика, але і його наукова, організаційна та видавнича праця мали потужний суспільний резонанс, адже були спрямовані на модернізацію всіх сторін життя співвітчизників. Відтак уперше в літературі було вказано на провідну роль вченого як публічного інтелектуала в загальноукраїнському русі того часу. Такий лідерський статус було закріплено символічним включенням М. Грушевського до національного Пантеону обабіч Т. Шевченка та М. Драгоманова. Цим було створено передумови для появи у публіцистиці революційної доби образу «батька Грушевського».

Список літератури

1. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). Київ–Дрогобич, 2008. 494 с.
2. Тельвак В. Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). Дрогобич, 2012. 169 с.
3. Тельвак В. Науково-популярні праці Михайла Грушевського в історіографічних дискусіях початку XX століття. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2006. Вип. X. С. 348–358.
4. Тельвак В. В., Тельвак В. П. Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи.

- Український історичний журнал*. 2021. № 5. С. 4–16.
5. Тельвак В. Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2012. Вип. 22. С. 483–498.
  6. Тельвак В. Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*. 2011. № 2–3 (273). С. 290–298.
  7. Тельвак В. Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 29–35.
  8. Тельвак В. Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць*. 2013. Вип. 6. С. 104–107.
  9. Telwak W. Monograficzne hruszewskiana: próba uogólnienia. *Sensus Historiae*. 2013. Вип. XII. С. 129–136.
  10. Тельвак В. Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Lublin*, 2016. Vol. LXXI. S. 65–88.
  11. Тельвак В. Вивчення історико-теоретичної спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (1939–1990 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2000. Вип. 35–36. С. 354–366.
  12. Тельвак В. Дослідження рецепції творчої спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (40–80-ті роки). *Студії з історії Української революції 1917–1921 років*. 2011. Вип. 5. С. 72–82.
  13. Тельвак В. «Добрий історик, але поганий політик»: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року. *Scriptorium nostrum*. 2015. № 1–2. С. 35–64.
  14. Тельвак В. Життєвий і творчий шлях М. Грушевського в ювілейних оцінках 1926 р. *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 111–125.
  15. Тельвак В. Постаць Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець XIX – XX ст.). *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 67–82.
  16. Панькова С. М. Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця XIX – початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2018. 305 с.
  17. Романцова Н. І. Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.). Проблема в українській історіографії. Маріуполь: МДУ, 2019. 528 с.
  18. Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 572 с.
  19. Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: біографічний нарис. Київ: Либідь, 2016. 576 с.
  20. Саликовский Ал. Пять лет. *Украинская жизнь*. 1916. № 12. С. 15.
  21. Білоусенко О. [Лотоцький О.]. На громадянському посту. М. С. Грушевський як громадський діяч. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Т. 47. Кн. 1*. Львів: Світ, 2016. С. 109–118.
  22. Єфремов С. На сторожі національної гідності. До характеристики публіцистичної діяльності проф. М. С. Грушевського. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Т. 47. Кн. 1*. Львів: Світ, 2016. С. 119–130.
  23. Василенко М. Проф. М. С. Грушевський як історик. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Т. 47. Кн. 1*. Львів: Світ, 2016. С. 97–108.
  24. Тельвак В., Курилишин К., Тельвак В. Михайло Грушевський та часопис «Діло»: співпраця, конфлікти, рецепція (до 1914 р.). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2022. Вип. 28. С. 347–371.
  25. Ювілей історика України. З нагоди 50-ліття уродин проф. Михайла Грушевського. *Діло*. 1916. № 298. С. 1–2.
  26. Ювілей Михайла Грушевського. *Українське слово*. 1916. Ч. 299. С. 2.
  27. Професор Михайло Грушевський (з приводу 50-ліття уродин). *Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Т. 47. Кн. 1*. Львів: Світ, 2016. С. 81–85.
  28. Дорошенко В. Історія України проф. Грушевського. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Т. 47. Кн. 1*. Львів: Світ, 2016. С. 74–80.
  29. Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів: Світ, 2016. 440 с.
  30. Тельвак В. В., Тельвак В. П. Михайло Грушевський в історіографічній спадщині Мирона Кордуби. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2018. Вип. 42. С. 118–142.
  31. Кордуба М. Грушевський про «нашу політику». *Вісник СВУ*. 1916. Вип. 127. С. 786–788.
  32. Гаркуша Д. Професор Михайло Грушевський. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Т. 47. Кн. 1*. Львів: Світ, 2016. С. 89–93.
  33. В. Г. Професор Михайло Грушевський. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Т. 47. Кн. 1*. Львів: Світ, 2016. С. 70–71.
  34. Михайло Грушевський. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Т. 47. Кн. 1*. Львів: Світ, 2016. С. 94–96.

References

1. Telvak, V. (2008). *The creative heritage of Mykhailo Hrushevskiy in the estimation of contemporaries (end of the 19th – 30s of the 20th century)*. Kyiv–Drohobych [in Ukrainian].
2. Telvak, V. (2012). *The figure of Mykhailo Hrushevskiy in the historiography of Central-Eastern Europe (end of the 19th – 30s of the 20th century)*. Drohobych: [in Ukrainian].
3. Telvak, V. (2006). Popular scientific works of Mykhailo Hrushevskiy in historiographical discussions of the beginning of the 20th century. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk [Drohobytsky local history collection]*, X, 348–358 [in Ukrainian].
4. Telvak, V. V., Telvak, V. P. (2021). Modern Hrushevsky studies: gains, losses, prospects. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 4–16 [in Ukrainian].
5. Telvak, V. (2012). Hrushevskiana on the pages of the “Ukrainian Historical Journal” (1991–2010). *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini [Historiographic research in Ukraine]*, 22, 483–498 [in Ukrainian].
6. Telvak, V. (2011). Hrushevskiana Ruslan Pirog. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 2–3 (273), 290–298 [in Ukrainian].
7. Telvak, V. (2010). Hrushevsky studies: methodological problems of progress. *Kraieznavstvo [Local history]*, 3, 29–35 [in Ukrainian].
8. Telvak, V. (2013). Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization. *Hurzhivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats [Gurdjieff's historical readings: Collection of scientific papers]*, 6, 104–107 [in Ukrainian].
9. Telwak, W. (2013). Monograficzne hruszewskiana: pryba uogylnienia. *Sensus Historiae*, XII, 129–136 [in Polish].
10. Telvak, V. (2016). Social and political activities of Mykhailo Hrushevskiy in Galicia in the assessment of contemporaries. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F*, LXXI, 65–88 [in Ukrainian].
11. Telvak, V. (2000). Study of the historical and theoretical heritage of Mykhailo Hrushevskiy in the historiography of the Ukrainian diaspora (1939–1990). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna [Bulletin of Lviv University. The series is historical]*, 35–36, 354–366 [in Ukrainian].
12. Telvak, V. (2011). Study of the reception of Mykhailo Hrushevskiy's creative heritage in the historiography of the Ukrainian diaspora (40s – 80s). *Studii z istorii Ukrainkoï revoliutsii 1917–1921 rokiv [Studies on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921]*, 5, 72–82 [in Ukrainian].
13. Telvak, V. (2015). “A good historian, but a bad politician”: the reception of the creative heritage of Mykhailo Hrushevskiy after 1914. *Scriptorium nostrum*, 1–2, 35–64 [in Ukrainian].
14. Telvak, V. (2008). The life and creative path of M. Hrushevskiy in the jubilee evaluations of 1926. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 6, 111–125 [in Ukrainian].
15. Telvak, V. (2006). The figure of Mykhailo Hrushevskiy in Polish historiography (late 19th – 20th centuries). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 67–82 [in Ukrainian].
16. Pankova, S. M. (2018). *Journalism of Mykhailo Hrushevskiy as a source of research on social and political thought in Ukraine at the end of the 19th – beginning of the 20th century: thesis... candidate history Sciences: 07.00.06*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Romantsova, N. I. (2019). *Mykhailo Hrushevskiy in historical science (1890–1934). A problem in Ukrainian historiography*. Mariupol [in Ukrainian].
18. Pyrig, R., Telvak, V. (2021). *Mykhailo Hrushevskiy: biography against the background of the times*. Kherson [in Ukrainian].
19. Pyrig, R., Telvak, V. (2016). *Mykhailo Hrushevskiy: biographical essay*. Kyiv [in Ukrainian].
20. Salikovskiy, Al. (1916). Five years. *Ukraynskaia zhyn [Ukrainian life]*, 12, 15 [in Russian].
21. Bilousenko, O. [Lototskyi, O.] (2016). On a civil post. M. S. Hrushevskiy as a public figure. *Hrushevskiy M. S. Tvory: u 50 t. T. 47. Kn. 1 [Hrushevskiy M. S. Works: in 50 volumes, V. 47. Book. 1]*. Lviv: “Svit” Publishing House, 109–118 [in Ukrainian].
22. Efremov, S. (2016). On guard of national dignity. To characterize the journalistic activity of Prof. M. S. Hrushevskiy. *Hrushevskiy M. S. Tvory: u 50 t. T. 47. Kn. 1 [Hrushevskiy M. S. Works: in 50 volumes, V. 47. Book. 1]*. Lviv: “Svit” Publishing House, 119–130 [in Ukrainian].
23. Vasylenko, M. (2016). Prof. M. S. Hrushevskiy as a historian. *Hrushevskiy M. S. Tvory: u 50 t. T. 47. Kn. 1 [Hrushevskiy M. S. Works: in 50 volumes, V. 47. Book. 1]*. Lviv: “Svit” Publishing House, 97–108 [in Ukrainian].
24. Telvak, V., Kurylyshyn, K., Telvak, V. (2022). Mykhailo Hrushevskiy and the magazine “Dilo”: cooperation, conflicts, reception (until 1914). *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy [Manuscript and book heritage of Ukraine]*, 28, 347–371 [in Ukrainian].

25. (1916). Anniversary of the historian of Ukraine. On the occasion of the 50th anniversary of the birth of Prof. Mykhailo Hrushevskyyi. *Dilo [Work]*, 298, 1–2 [in Ukrainian].
26. (1916). Anniversary of Mykhailo Hrushevskyyi. *Ukrainske slovo [Ukrainian word]*, 299, 2 [in Ukrainian].
27. (2016). Professor Mykhailo Hrushevskyyi (on the occasion of the 50th anniversary of birthday). *Hrushevskyyi M.S. Tvory: u 50 t. T. 47. Kn. 1 [Hrushevskyyi M.S. Works: in 50 volumes, V. 47. Book. 1]*. Lviv: “Svit” Publishing House, 81–85 [in Ukrainian].
28. Doroshenko, V. (2016). History of Ukraine prof. Hrushevskyyi. *Hrushevskyyi M.S. Tvory: u 50 t. T. 47. Kn. 1 [Hrushevskyyi M.S. Works: in 50 volumes, V. 47. Book. 1]*. Lviv: “Svit” Publishing House, 74–80 [in Ukrainian].
29. Telvak, V., Pedych, V. (2016). *Lviv Historical School of Mykhailo Hrushevskyyi*. Lviv [in Ukrainian].
30. Telvak, V. V., Telvak, V. P. (2018). *Mykhailo Hrushevskyyi in the historiographic heritage of Myron Korduba. Problemy humanitarnykh nauk. Seriya «Istoriya» [Problems of humanitarian sciences. History series]*. 42, 118–142 [in Ukrainian].
31. Korduba, M. (1916). Hrushevskyyi about “our politics”. *Visnyk SVU [Herald of SVU]*, 127, 787 [in Ukrainian].
32. Harkusha, D. (2016). Professor Mykhailo Hrushevskyyi. *Hrushevskyyi M.S. Tvory: u 50 t. T. 47. Kn. 1 [Hrushevskyyi M.S. Works: in 50 volumes, V. 47. Book. 1]*. Lviv: “Svit” Publishing House, 89–93 [in Ukrainian].
33. V.G. (2016). Professor Mykhailo Hrushevskyyi. *Hrushevskyyi M. S. Tvory: u 50 t. T. 47. Kn. 1 [Hrushevskyyi M.S. Works: in 50 volumes, V. 47. Book. 1]*. Lviv: “Svit” Publishing House, 70–71 [in Ukrainian].
34. (2016). Mykhailo Hrushevskyyi. *Hrushevskyyi M.S. Tvory: u 50 t. T. 47. Kn. 1 [Hrushevskyyi M. S. Works: in 50 volumes, V. 47. Book. 1]*. Lviv: “Svit” Publishing House, 94–96 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 16.04.2024
Схвалено до друку / Accepted: 03.06.2024